

Потир з гербом В. Дуніна-Борковського з колекції МКУ

У Музеї історичних коштовностей України є чимало речей, що мають відношення до відомих історичних осіб. На деяких з них є дарчі написи з їхніми іменами, на інших – герби вкладників. Наприклад, на потирі під інвентарним номером ДМ-373 (рис.1) зображено герб (на нашу думку) Василя Дуніна-Борковського. Потир надійшов у 1964 році з Державного історичного музею України (тепер - Національний музей історії України). Маємо такий запис в інвентарній книзі: «Потір срібний, частково позолочений з гравірованим гербом «лебідь IDB». Виготовлений потир зі срібла у техніці карбування, гравірування та емалі, також позолочений. Сам предмет невеличкий за розмірами: висота – 195 мм; діаметр вінець чаші – 72 мм; діаметр піддону – 110 мм. Клейма на ньому відсутні. Потир згадує М.З. Петренко в статті «Українські родові герби та їх значення в атрибуції музейних пам'яток».¹

Чаша предмету дзвоноподібна, всередині позолочена. Позолотою вкриті також вінця і нижня частина зовнішньої поверхні чаші. Між цією позолоченою поверхнею на срібному тлі розташований рослинний візерунок, гравіроване зображення герба та голгофського хреста. Композиційно декор чаші складається з кількох частин. Під вінцями та в нижній частині – обідки ритмічного візерунку: поодинокі квітки посеред ланцюжка з трілисників. В окремих деталях орнаменту збереглися залишки темно-синьої та жовтої емалі. Між цими обідками на широкій частині поверхні чаші розкидано сім пучків візерунку з квітів та листя, де видно залишки емалі ідентичних кольорів. Серед них – гравірований герб «Лабендзь» (Лебідь) (рис.2) з латинськими літерами «I D B» вгорі², в іншому – карбований голгофський хрест (рис.3). Герб займає вільну площину, а хрест майже «втиснуто» між візерунком. Хрест семикінцевий, на верхній перекладині – напис «ІНЦІ», ліворуч зображений спис, держак якого увіткнутий в горбкувату поверхню. Не виключена можливість, що й хрест був декорований емаллю. Стояк потиру фігурний, складається з кількох деталей: вгорі це позолочена-балясина, прикрашена псевдоперлинковим орнаментом, нижче - срібна гранчаста «букльована» балясина, доповнена візерунком «хвіст скорпіона», на її буклях – квітки із залишками емалі, а під нею невеличка

позолочена балясина, приєднана до піддону. Піддон східчастий. Вгорі має півсферичний позолочений виступ, декорований розкиданими по його поверхні квітками, зображеними на стеблах з листям. Цей виступ з профільованим відігнутим краєм приєднаний до круглої з прямим бортом «сходинки», декорованої густим ритмічним візерунком з дрібних листочків, заповнених темно-зеленою емаллю, яка добре збереглася; на бортику – ови, заповнені такою самою емаллю. Опукла поверхня наступної сходинки піддону також декорована рослинним орнаментом: квіткі по черзі з трілісниками з окремими залишками темно-синьої емалі. Нижня частина піддону прикрашена двома орнаментальними обідками. На верхньому пласкому – у невисокому карбованому рельєфі виконаний візерунок з витких стебел аканту з листя, що плавно розтікається по поверхні. Нижче – густі вигнуті карбовані «ложки», декоровані повздовжніми виступами, перехватами та трілісниками (такий узор називають «косими боровками» (існують також інші назви – «крихта пирога», «пфейфен орнамент»). Край піддону вузький, відігнутий. Клейма на предметі відсутні.

При ретельному огляді потиру виявилось, що рослинний декор на чаші, одній з деталей стояна (срібній балясині) та верхній частині піддону був зроблений набагато пізніше. Це стосується і хреста, на який «лягає» кінчик пелюстки однієї з квіток. Це доказ того, що хрест на предметі з'явився одночасно з описаним вище візерунком. З огляду на невеликі розміри потиру і те, що зображення хреста на ньому було зроблене набагато пізніше, ми вважаємо, що спершу це був кубок, на чаші якого вирізьбили герб власника, а піддон декорували тільки в нижній частині. Не було, звісно, ніяких квіток і на «буклях» срібної деталі балясини.

Кубки з неорнаментованими чашами відомі в європейському (зокрема, німецькому) золотарстві. Наприклад, в колекції МКУ такі кубки походять з Аугсбурга: парні майстра Йоганна Шука, що датуються 1677-1715 рр. (інв. № ДМ-549, ДМ-492), один невідомого цехового майстра з клеймом «черевичок ліворуч» в овальному щитку, що датується 1700 рр. (інв. № ДМ-6623)³. Їхні розміри не набагато відрізняються від нашого так званого «потиру».

Такі деталі предмету, як срібні гранчасті та «букльовані» балясини, характерні для стоянів різноманітних кубків XVI-XVII ст. А такий елемент декору, як «хвіст скорпіона», теж є на предметах європейського золотарства XVII ст. Імовірно, кубок був зроблений у другій половині XVII ст. невідомо-

ним майстром з Європи, трохи згодом на ньому з'явився гравірований герб власника, а набагато пізніше - карбований рослинний візерунок, заповнений емаліями трьох кольорів – темно-синього, темно-зеленого та жовтого.

Зрозуміло, що для нас найбільш цікавим елементом цього предмету є герб «Лабендзь» («Лебідь») з латинськими літерами «I D B» вгорі. Ми вважаємо, що він належить чернігівському полковнику, а також генеральному обозному Василю Дуніну-Борковському (1640-1702). Вважається що його рід має датське походження, на це вказує друге прізвище – Дунін. І взагалі слово «дунчак» означає датчанин. Вважається, що предком роду був Вільгельм Швено, підскарбій королівський, а саме слово «швено» датською мовою означає «лебідь». Звідси і зображення лебедя на гербі. Першим, хто отримав прізвище Дунін, був син Вільгельма - Петро, який у 1124 р. перейшов на службу до польського короля.

Засновником старшинського роду Дуніних-Борковських був батько Василя Каспер (Карпо), шляхтич гербу «Лебідь» (рис.4), який за службу польському королю у 1638 р. отримав маєтності на Чернігівщині, в тому числі і село Борковку Березнянської сотні Чернігівського полку. Існує версія, що сім'я Борковських постраждала під час повстання Б. Хмельницького: загинув сам Каспер (1649 р.), його дружина Тетяна та дочка Катерина. Але лишилися малолітні сини – Василь та Юрій (очевидно, старший), які потрапили під опіку або православної родини, або родичів матері, як була православною. Як провів дитячі та юнацькі роки Василь Борковський невідомо. Про освіту Борковського теж достовірно невідомо, але її рівень був досить високим, так що не виключена можливість його навчання в Києво-Могилянській колегії⁴. В історичних джерелах Василь Дунін-Борковський згадується уперше у 1665 р. як підлеглий чернігівського полковника Дем'яна Многогрішного. У 1668 р. він опинився в учті гетьмана П. Дорошенка, від якого отримує уряд вибельського сотника. Йому було повернуто за «значние рицарские дела» село Борківку в Березнянській сотні. Згодом Василь Борковський перейшов на Лівобережжя до Д. Многогрішного, що й вирішило його подальшу долю. У 1672 р. Борковського було призначено Чернігівським полковником, як вважають деякі дослідники, за протекцією Лазаря Барановича, чернігівського архієпископа. Ставши полковником, Борковський отримав від Івана Самойловича у Понорницькій сотні села Авдіївку, Казилівку та Холми, а також Бобровицю під Черніговом та підтвердження на село Борківку.

Відомо, що разом з полком він брав участь у обох Чигиринських походах (1677 та 1678 рр.): в другому він згадується як наказний гетьман, що очолював лівий фланг наступаючих.

У 1685 р. на чолі чернігівського полку І. Самойлович поставив свого сина Григорія. В. Борковський отримав ранг генерального обозного, який не зовсім його влаштував, адже не надавав реальної влади. У 1687 р. Борковський (поставивши перший вирішальний підпис під чолобитною) очолив заколот проти І. Самойловича, спрямований на усунення останнього з гетьманського уряду. Борковський був реальним претендентом на гетьманську булаву, але гетьманом став І. Мазепа. Саме останньому надав перевагу В. Голіцин, який робив ставку на високу освіченість, розум, дипломатичний хист, високу культуру Мазепа. Здається, Борковський, як головний претендент на гетьманську булаву, повинен був потрапити у немилість до Мазепа. Але цього не сталося. Борковський залишається на посаді другої людини в Гетьманщині аж до своєї смерті 7 березня 1702 р. Вірогідно, його стосунки з Мазепою ґрунтувалися на засадах довіри, поваги, дружби. Існують свідчення про те, що у польській стороні у Борковського був брат Юрій, який спочатку служив на Лівобережжі, а потім перейшов на Правобережжя і займав досить високе становище у Польщі: його син дослужився до полковника і ротмістра польського короля. Так, спираючись на різні джерела, вважає Сергій Павленко⁵. Проте інший дослідник (В. Шугаєвський) заперечує, наводячи відомі йому джерела, існування згаданого вище Юрія⁶.

В. Борковський був одружений двічі. Про його першу дружину нічого не відомо, а другою була Марія Степанівна Шуба (?-1704-1719?), дочка Шуби Степана Васильовича, який у 1658-1661 та 1676 рр. обіймав посаду вибельського сотника, а потім був чернігівським священиком. Деяко відомо і про його дітей: син Михайло був одружений з Параскою - дочкою гетьмана Данила Апостола, а дочка вийшла заміж за сина колишнього генерального обозного Петра Забіли – Івана. Був у нього ще й син Андрій. Похований Василь Дунін-Борковський у притворі Успенського собору Єлецького монастиря.

Відомо, що Василь Дунін-Борковський був меценатом. На його кошти в Чернігові були збудовані церкви Вознесіння, Петра і Павла, трапезна та келії Єлецького монастиря, відреставровані Спасо-Преображенський та Успенський собори, П'ятницький монастир. Окрім того, він дав кошти на церковне начиння та іконостаси.

У Чернігівському історичному музеї зберігається речі з вкладними написами та гербом В. Дуніна-Борковського. Це два потири, тарілки, оправа Євангелія, свічники. Примітно, що одна частина дарчих написів зроблена польською, інша – церковнослов'янською мовами. Предмети згадуються в статті Ганни Арендар «Герби та емблеми на ужиткових речах із зібрання Чернігівського обласного історичного музею ім. В.В. Тарновського // Сіверянський літопис».

На нашому потирі (кубку) є тільки герб власника, який супроводжують ініціали, написані латиною «I D B». Звісно, спочатку виник сумнів стосовно їхньої приналежності саме Василю Дуніну-Борковському (якщо повірити в існування його брата Юрія). Але серед речей, подарованих Василем Дуніним-Борковським Борисо-Глібському та Спасо-Преображенському соборам у Чернігові, В. Шугаєвський згадує потир, прикрашений коштовним камінням та емаллями з таким дарчим написом польською мовою: «Ten kielich ofiarował na chwałę Bożą Do cerkwie Katedralney S. Spasa Basyli Dunin-Borkowski. Rok P. 1687» (зберігається в Чернігівському історичному музеї під інв. № И-2562)⁷. На чаші цього потиру серед медальйонів зі сценами з життя Христа вирізьблено такий самий герб і, що найважливіше, він супроводжується ідентичними ініціалами, що й на потирі з МІКУ – «I D B»⁸. Тобто ми маємо всі підстави вважати, що на потирі (кубку) з МІКУ також вигравіровано герб Василя Дуніна-Борковського, а сам предмет є рідкісним зразком світських виробів з гербами власників, які зберігається в нашому музеї.

Примітно, що Дунін-Борковський, який в офіційних паперах (як полковник і як генеральний обозний) використовує ім'я Василь, на більшості вкладних речей позначає своє ім'я літерою «I» (Єжи – польською Jerzy),), яким «його охрестили як сина природного поляка»⁹.

Однак на срібному, позолоченому потирі, який також згадує дослідник, є напис: «Ten Kielich Nadal na chwał Boża do Cerkwi Zwiastowania Nayswietszly panny Jerzy Dunin Borkowski Obozny Generalny». Зрозуміло, що замовником був генеральний обозний, а не його брат Юрій. Цікавим також є факт, що право для іноземців використовувати герб польського сімейства можна було тільки з дозволу його власників та через затвердження короля. А як саме було з гербом Василя Дуніна-Борковського невідомо.

За яких обставин кубок став потиром, про що свідчить голгофський хрест на чаші? Зрозуміло, що карбований рослинний візерунок на

його поверхні був зроблений набагато пізніше, ніж сам виріб. Майстер, який його виконав, всі деталі доробив штихелем (сучасний термін - дражировка) для того щоб емаль, яку він наклав на їхню поверхню просвічувалась. Він використав емалі тільки трьох кольорів – темно-синього, жовтого та темно-зеленого. Цікаво, що найкраще збереглася темно-зелена емаль, яку ми бачимо на одній з деталей стояна. Вона, мабуть, була більш якісною на відміну від перших двох, серед яких переважала синя, оскільки жовтими, очевидно, були тільки серцевини квіточок. Ця «доробка» кубка (незважаючи на те, що емаль збереглася, на жаль, не повністю) зробила предмет досить нарядним і ефектним. Втім, невідомо, в якому храмі він знаходився, коли і при яких обставинах туди потрапив, і кому належала ідея прикрасити його емалевим візерунком.

Рішенням Чернігівського дворянського депутатського зібрання рід Дуніних-Борковських було внесено в 6-ту частину родословної книги, в число дворянства давнього. Їхній герб числиться в «Общем Гербовнике дворянських родов Всероссийской империи» і описуються так: «В щите, имеющем красное поле, изображен белый лебедь. Щит увенчан дворянским шлемом и короною, на поверхности которой находится лебедь. Намет на щите красный, подложенный серебром».

Цей знаменитий рід не згас. Йосип Дунін-Борковський був вологодським губернатором, а художник Константин Дунін-Борковський брав участь у конкурсі на кращий варіант герба СРСР, а потім редагував журнал «Советский коллекционер». Серед представників цього роду є і таємнича письменниця – Наталена Королева (1888-1966 рр.), матір'ю якої була спадкоємниця давнього іспанського роду Лачерда Марія Клара, а батьком - граф Андріан-Єжи Дунін-Борковський, польський шляхтич, який займався археологією і жив у Франції та Іспанії. Дівчина навчалася в монастирі на території Іспанії, а коли її сім'я переїхала до Києва – в Інституті благородних дівичь. Під час Першої світової війни вона була на фронті. Після того Наталена - археолог, відома своїми статтями, деякий час оперна співачка, але основне її покликання – письменництво. Як авторка романів вона відома під прізвиськом Наталени Королеви, адже її чоловіком був член Центральної Ради Василь Королив...

Література

- ¹ Петренко М.З. Українські родові герби та їх значення в атрибуції музейних пам'яток. // Лаврський альманах. – 2006. – № 15. – С.86.
- ² Лукомский В.К., Модзалевский В.Л. Малороссийский гербовник. – К.,1993. – Табл. XXVII.
- ³ Березова С.А., Волковинська О.А. Аугсбурзьке срібло в колекції МІКУ // Музейні читання. Мат. наук. конф. «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки». – Київ, МІКУ, 12-14 листопада 2007 р. – К.,2008. – С.207; рис.5.
- ⁴ Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – К., 2004. – С.173.
- ⁵ Там само – С.176-177.
- ⁶ Шугасвський В. Дари Юрія-Василя Дунина Борковського//Науковий збірник за рік 1925. – К.,1926. – С.53
- ⁷ Там само. – С.53; Арендар Г. Герби та емблеми на ужиткових речах із зібрання Чернігівського обласного історичного музею ім. В.В. Тарновського // Сіверянський літопис. – 2001. – № 1. – С.30.
- ⁸ Шугасвський В. Вказ.праця...– С.53.
- ⁹ Там само. – С.60.

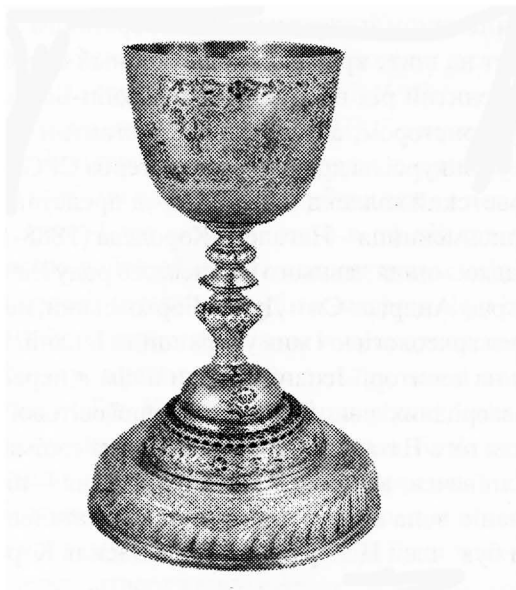

Рис.1 Потир. Загальний вигляд.

Рис.2.
Погир. Зображення герба на чаші.

Рис.3.
Погир. Зображення хреста на чаші.

Рис.4.
«Лебідь» – герб роду Дуніних-Борковських.